

گزارش اجمالی آثار تاریخی عزآباد

محمد رضا قرائی زاده

در لغت نامه دهخدا به نقل از فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۱۰
«عزآباد» چنین معرفی شده است:

«دهی از دهستان رستاق بخش اشکذر، سکنه آن ۱۱۷۰ تن،
آب آن از قنات، محصول آن غلات است» نیز در بیان معنی
«سرحوض» چنین آمده است:

«سرحوض: گویا ساحتی که عادتاً در اطراف حوض‌ها خالی از
درخت نگاه دارند نشستن راه و چهار باغهای خوش و سر
حوضهای نیکو و درختهای کج و خرگامی بود بنوعی که ذره‌ای
آفتاب شرقی و غربی به نشستگاه سرحوض نمی‌افتاد»^(۱)

اتلاق نام سرحوض در روستاها به محلی که از محلات
روستا یا شهر، سابقه دار است. همچنان که نامهایی چون
کوشکنو، بازارنو و... در شهرهای استان چون یزد، اردکان و
مهریز کاربرد داشته است. محله سرحوض نیز در روستاها و از
جمله در عزآباد و محله مزویر آباد مهریز و در شهر یزد محلی
بنام «سرحوض مُلُتکِه» وجود داشته است.

شاید بتوان نتیجه گرفت وجه تسمیه سرحوض آن بوده است
که معمولاً قنات پس از عبور از جوی به حوضی، غیر از استخر،
می‌ریخته و آنجا محل تجمع اهل ده بوده و با توجه به مرکزیت آن
بعدها محله‌ای از محلات ده می‌شده و سرحوض نام می‌گرفته
است. تأسیسات عام المنفعه‌ای چون مسجد و آب انبار نیز در این
مرکزیت، بنا گردیده است.

مفهوم تاریخی

«... و در سنه ستمائنه در شش فرسخی شهر دهی احداث نمود
(یعنی عزالدین لنگر)^(۲) و قناتی جاری ساخت و آن را نیز عزآباد

۱- تاریخ بخارای نرشی ص ۳۳۰

۲- در تاریخ جدید یزد ص ۶۸-۶۶ در ذکر اتابکان یزد آمده است: «... او را
(اتابک سام بن وردان زور) برادری بود کوچک عزالدین لنگر گفتندی و او
مردی بهادر بود و بسیار خدمت آل سلجوق کرده بود... آورده‌اند که باروی شیر
از او کشیده... چون عزالدین لنگر به اتابکی بنشست ضبط مملکت بداد... و در
رستاق اول «ده شور» بساخت و چون آب آن شور بود مقنبان را تأدیپ کرد و ده
عزآباد بنا کرد و آن دهی معمور بود و بعضی اهالی آن ده از اهل اصول باشند و
قلعه و مسجد و بازار و بیوتات بساخت... و قریب بیست سال حکومت کرد و...
در سنه اربع و تسعمانه وفات کرد و او را در مدرسه خودش دفن کردند.

بازار و بیوتات و بساطین نیکو ساخته...»^(۱)

بنابر آنچه گذشت آبادی روستای عزآباد از اوایل قرن هفتم است. در رمضان سال ۱۴۲۰ هجری / ۱۳۷۸ شمسی از روستای مزبور بازدید بعمل آمد. عزآباد اکنون جزئی از مجموعه آبادیهای رستاق از توابع شهرستان صدوق به مرکزیت اشکذر است. قنات موصوف نیز به چاه عمیق تبدیل شده است. از بازار و بساطین و بیوتات مورد اشاره آنچه اکنون بعنوان اثر تاریخی موجود بود، مانند بقایائی از قلعه، مسجد جامع و آب انبار و مسجدی نسبتاً سالم در سر حوض.

۱- مسجد جامع عزآباد

«مسجدی است نسبتاً بزرگ که ریگ آنرا محاصره کرده و سقفهای آن رو به ویرانی است و مناری دارد که سفید کاری بوده و در گلوئی دارای مقرنس کاری است»
«و سبک ساختمان را از عصر صفوی معرفی می کند فعلاً قسمت زمستانی مسجد مورد استفاده است در ورودی آن آلت سازی و کنده کاری شده است.»^(۲)

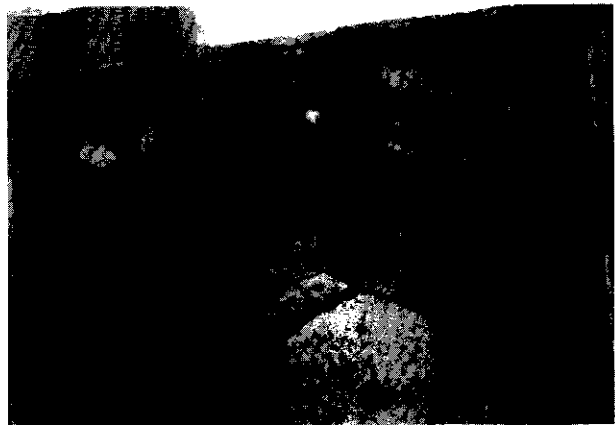
مسجد جامع عزآباد در حال حاضر از مراکز اندکی بدور و در گودی واقع شده، و اطراف آن تا بام بنا را ریگ فرا گرفته آنچه بیش از همه و از دور توجه را معطوف می دارد. مناره بلند و سفید کاری و ساده آنست. نفوذ آب باران در ریگها به بنا آسیب رسانده بگونه ای که سقف گرمخانه مسجد در یکی دو سال اخیر بکلی فرو ریخته و تنها تویزه های آن سرپا ایستاده است. مسجد مشتمل است بر:

۱-۱- صحن

قسمتهای مختلف ساختمانی مسجد در ضلع شمالی، جنوبی و غربی صحن بنا گردیده، باغچه ای کوچک که درخت سروی نه چندان قدیمی در آن به چشم می خورد، در میان صحن قرار دارد.

۱-۲- عمارت سردر

مناره مسجد، درب چوبی کنده کاری شده، نسبتاً ظریفی که قسمتهائی از آن آسیب دیده و در شرف خرابی کامل است جزئی

سردر مسجد عزآباد و کاربندی های گچی آن

منار مسجد عزآباد

نام کرد و الحال به همان اسم» «شهرت دارد... و سادات حسینی صحیح النسب در آنجا متوطنند... و در همان قریه مسجد جامع و

۱- یادگارهای یزدج ۱ ص ۱۲۲ به نقل از جامع مفیدی، ۳: ۷۱۹
۲- یادگارهای یزدج ۱ ص ۱۲۳-۱۲۲ ایرج افشار

در چوبی کنده کاری شده مسجد

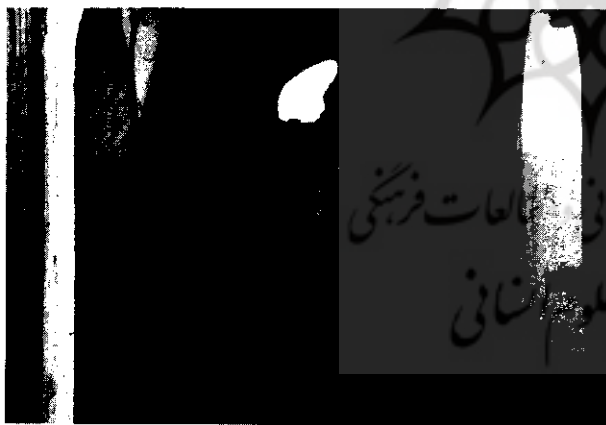
از همین قسمت بناست. سردر ورودی دارای کاربندی گچی است که برخی قسمت‌های آن فرو ریخته است. متاره مسجد که در اصل سفیدکاری شده بود در سالهای ۶۵-۶۳ از سوی دفتر فنی سازمان ملی حفاظت آثار باستانی یزد مورد مرمت قرار گرفته مجدداً اندود شده است. راد پله ورودی بنا نیز مرمت شده لیکن حرکت شنهای روان موجب شده تا این تعمیر چندان به چشم نخورد.

۳-۱- ایوان تابستانی

ایوان تابستانی مسجد جامع عزآباد دارای گنبدی مختصر از خشت است که پام آن از اندود کاه گل پوشیده شده است، محراب این قسمت نیز دارای کاربندی از گچ می باشد. سقف فرو ریخته گنبد ایوان تابستانی در دهه هفتاد توسط میراث فرهنگی یزد مرمت گردیده است لیکن حجم خرابی‌های مسجد افزون بر تعمیرات انجام شده است و تعمیرات، پاسخگوی سرعت تخریب نبوده است. غرفه‌های جانبی گنبد دارای خرابی‌های زیاد است. آنچه بیش از هر چیز بنا را در معرض تخریب قرار داده است، هجوم و اشراف شنهای روان بر بناست.

۴-۱- گرمخانه

سقف گرمخانه مسجد در یکی دو سال اخیر بکلی فرو ریخته و تنها تویزده‌های آن سرپا ایستاده است. در صورت عدم رسیدگی، پایه‌های گرمخانه نیز آسیب دیده، بر حجم آسیب‌های وارده بر درب چوبی مسجد، گرمخانه و ایوان تابستانی افزوده شده و از مسجد جامع عزآباد که بنائی شاخص و معرف آبادی و یادآور گذشته روستاست، جز آوار و متروکه‌ای بر جای نخواهد ماند. طبیعی است حجم تخریب‌ها که جملگی جوی و طبیعی است زیاد؛ و به طبع میزان تعمیرات نیز چشمگیر خواهد بود.

غرفه‌های جانبی گنبد مسجد

آثار آن دوران یعنی قرن هفتم بر جای مانده در عزآباد ذکر نمود شاید همین قلعه باشد متعلق به قرون هفت و هشت هجری.

۱- افشار، ایرج، یادگارهای یزد ج ۱، ص ۱۲۳

۲- قلعه

«قلعه‌ای است بزرگ و قدیمی با خندق در دورادور، و دو دیوار دارد» (۱)

با آنچه از تاریخ احداث آبادی عزآباد و جاری ساختن قنات توسط عزالدین لنگر از اتابکان یزد گذشت تنها اثری که بتوان از

معبر اصلی داخل قلعه

مختلف داخلی بنا را به هم ارتباط می‌دهد. ابنیه داخل قلعه، بر اثر مرور زمان و تحت تأثیر باد و باران، سیل و... بشدت آسیب دیده و سقف‌ها نیز اکثراً فرو ریخته یا در شرف ریزش است. آنچه بر جای مانده، ابنیه داخل قلعه می‌باشد که نشانگر این امر است که در مراحل مختلف زمانی حذف و اضافاتی به مجموعه بنا صورت پذیرفته، سبک ساختمانی بعضی قسمت‌ها بویژه در طبقات فوقانی عصر صفوی را تداعی می‌کند. برخی اتاقهای قلعه، دارای اندود سیم گل ظریف با دم‌گیری گچی است. بر اساس اظهارات اهالی ده، قلعه دارای حمام نیز بوده است و از پنجاه سال پیش تاکنون قلعه فاقد سکنه؛ و صورت متروکه را بخود گرفته است. نقشه آب انبار قلعه عزآباد توسط دانشجویان دانشکده علم و صنعت ایران برداشت و ترسیم شده که در صفحه ۹۹ کتاب سیری در معماری آب انبارهای یزد تنظیم محمود معماریان به چاپ رسیده است.

۳- آب انبار سرخوض

سردری از اندود کاه گل ظریف با کاربندی گچی و راهرو

قلعه عزآباد

از خندق پیرامون قلعه اکنون اثری بر جای نیست لیکن حصارها و شاخص‌تر از همه، حصار ضلع جنوبی است که دارای سردری رفیع است، و شاه نشین قلعه نیز در همین بدنه بنا جلب توجه می‌کند. تنها بخشی از حصار ضلع غربی در تعریض معبر و محوطه سازی که صورت گرفته آسیب دیده است.

۱-۲- سردر

سردر قلعه دو طبقه دارای شاه نشین تماماً از خشت بنا گردیده، از درب چوبی آن چیزی جز قطعه چوب نعل درگاهی بر جای نمانده است. نیمی از ساختمان فوقانی سردر فرو ریخته، دو برج مدور از دو سو، ورودی قلعه را در میان گرفته، شاه نشین، برجهای مدور، کنگره‌های لبه برج و ردیف نقش و خالهای خشتی یک متری بالای حصار و برج‌های قلعه و تیرکش‌ها از دور جاذبه‌ای، به جای مانده بنا داده است.

۲-۲- حصارها

حصارهای قلعه نسبتاً سالم و حصارهای کوتاه‌تر حصار اصلی را احاطه کرده و در بدنه‌های شمالی، شرقی و غربی در حد واسط دو برج ابتدائی و انتهائی (برج‌های چهارگوشه بنا) برج سومی نیز بنا گردیده است. در بدنه جنوبی که سردر اصلی قلعه واقع است بجای برج میانی دو برج گونه درب قلعه را در میان گرفته است.

۳-۲- داخل قلعه

معبرهایی مسقف که صورت سایاب را به خود گرفته است، در جهتی عمود بر هم و به موازات حصارهای قلعه، بخش‌های

مسجد برپا شده بر روی آن، جزء اماکن عمومی و عام المنفعه و در ردیف موقوفات است. اکنون مسجدی نسبتاً بزرگ در کنار آب انبار و مسجد سر حوض بنا شده مورد استفاده است و علی الاصول مسجد سر حوض از آمد و رفت و رونق چندانی برخوردار نیست.

ورودی آجری در موقعیت خوبی در روستا جلب توجه می‌کند. یک ردیف شبکه آجری کوتاه پس از شرفی بام در پیشانی بنا به چشم می‌خورد. چهار بادگیر ساده که از هر طرف یک قفسه را شامل است، اطراف خزینه آب انبار را احاطه و آب را خنک می‌کرده است. بام خزینه و بادگیرها آسیب دیده و نیاز به مرمت دارد، بر بام بنا مسجدی کوچک بنا شده است.

۴- مسجد سر حوض

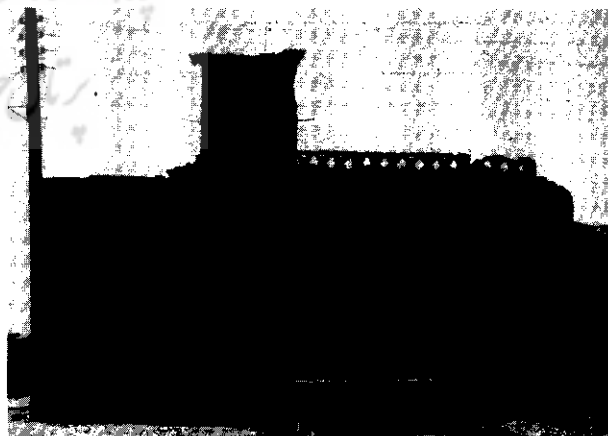
مسجدی کوچک، جمع و جور و مرتب بر بام آب انبار سر حوض بنا گردیده که دارای بادگیری نسبتاً بلند که از سمت شمال و جنوب به دو قفسه و از سمت شرق و غرب به پنج قفسه تقسیم شده است. داخل مسجد در ده سال اخیر تعمیر، سفیدکاری شده لیکن بام دنیا و بادگیر مسجد و بیشتر از آن بادگیرهای آب انبار، بشدت آسیب دیده در صورت عدم تعمیر فرو خواهد ریخت.

مسجد در دو قسمت بنا گردیده که، بادگیر حد واسط دو قسمت بنا است. قسمت خلفی بنا گرمخانه مسجد بوده است. در گذشته با میزان جمعیت اندک روستا گرمخانه جوابگوی نمازگزاران در زمستان بوده است.

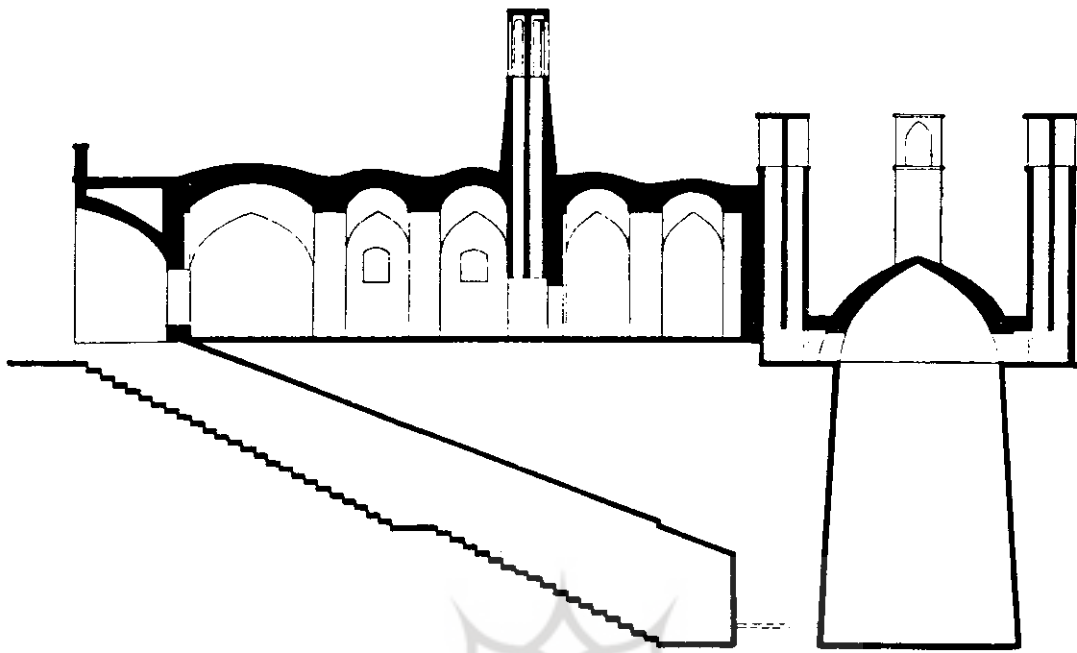
نقشه برداری بنا توسط دانشجویان و با راهنمایی استاد محمود معماریان برداشت و در صفحه ۶۳ کتاب سیری در معماری آب انبارهای یزد آمده است. آب انبار سر حوض، و

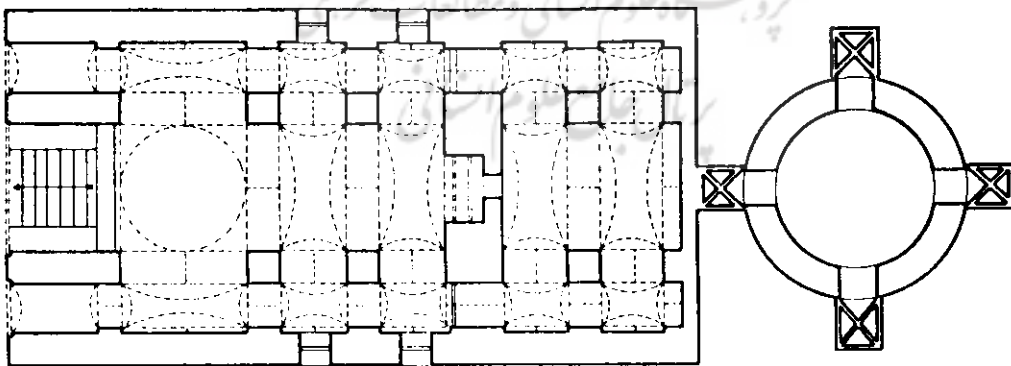
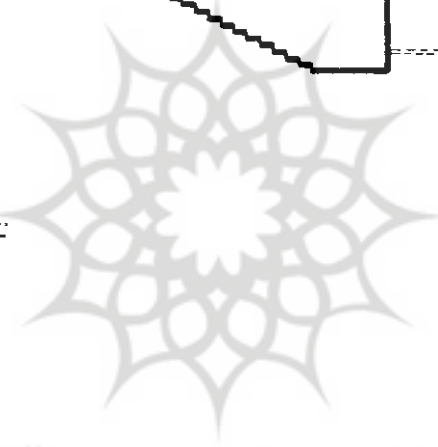
قسمتی از مسجد سر حوض

سردر کاربندی شده آب انبار سر حوض

۱:۱۰۰

نقشه آب انبار مسجد سرخوض